

LBRIS

We know
books

VALENTIN MARICA

**STUDII DE ISTORIE
ȘI CRITICĂ LITERARĂ**

**LIMES
2023**

Editor: MIRCEA PETEAN

Coperta: DINU VIRGIL

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MARICA, VALENTIN**Studii de istorie și critică literară / Valentin**

Marica. - Florești : Limes, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-799-655-5

821.135.1.09

© Valentin Marica

© Editura Limes, pentru prezenta ediție

Str. Castanilor, 3

407280 Florești – Cluj

Tel.: 0723/194022

Email: edituralimes2008@yahoo.com

www.edituralimes.ro

CUPRINS

Dimensiuni literare în „Didahiile” lui Antim Ivireanul.....	7
Samuil Micu în spațiul de idei ale iluminării.....	18
Petru Maior – pledoarie pentru noua lectură a operei.....	24
Gheorghe Șincai și recuperarea „timpului întârziat”	33
Valori literare în memorialistica lui Octavian C. Tăslăuanu ..	40
Conținutul sufletesc al satului-idee la Octavian C. Tăslăuanu și Lucian Blaga	54
Apoftegme ale suferinței umane în opera lui Ion Agârbiceanu și Pavel Dan	65
Mihai Eminescu și adâncirea ființei în „finea vecinicii”.....	90
George Coșbuc, spiritul învățat.....	110
Restituiri din dramaturgia lui Octavian Goga și Nicolae Iorga	129
Crăișorul Horia și actul tragic al „rebeliei”.....	139
Apostol Bologa în haloul tainei	148
Meșterul Manole în dramaturgia lui Lucian Blaga, a treia revelație.....	158
Enthymeme ale thanatosului în lirica blagiană	174
Craii de Curtea-Veche sau scufundarea în neant	180
Călătoria spre descoperirea sinelui în „Jocul cu moartea”... ..	188
Energii transilvane în opera lui Vasile Netea.....	198
Nicolae Steinhardt în ordonarea trezviei.....	218
Emil Cioran și invincibilitatea locului	229
Poezia lui Grigore Vieru între Neam și Dumnezeu	235
Romulus Guga, gâlceava scriitorului cu lumea	247
Nichita Stănescu, respirații critice	253
Pietate în publicistica lui Ioan Alexandru	263
Cosmic și anthropos în rostirea românească a existenței	276

Dimensiuni literare în „Didahiile” lui Antim Ivireanul

Nimic nu poate motiva absența (1) din exercițiul curent al restituirilor culturale a textelor de *splendidă* limbă veche ale celui numit „preaeruditul și de Dumnezeu alesul” (2), *geniu lingvistic* și mare spirit al națiunii române, zbatându-se să nu o lase în *abisul pieirii*, Antim Ivireanul. Dacă autorul și opera nu mai întâmpină opreliști ideologice, o lenevire spirituală periclitează dimensiunile exegetice, pe când orice timp, cum reflecta Malraux, ar trebui să aibă antologia sa. Operei lui Ivireanul îi poate fi verificată *proba de popularitate* prin noua lectură care să ducă la antologarea textelor care „își supraviețuiesc”. (3) Căci textele înaltului ierarh și cărturar, așezate pe o impresionantă erudiție, venind din cultura greacă veche și cultura creștină (4), dar și din legământul de a nu părăsi sub nicio formă „lucrul cărților”, sunt *efort și conștiință*, depășind stereotipiile, platitudinea și improvizația, sprijinindu-și vigoarea cuvântului pe elocință, naturalețe, plasticitate, cursivitate, inspirație. Comentatorii, între care Nicolae Iorga, apropiindu-l pe Antim Ivireanul de predicatorul francez Bossuet, remarcă similitudinea și individualitatea fiecăruia. Dacă Bossuet e superior prin logică, Ivireanul îl întrece prin fantezie. Astfel predica se consacră „ca gen de mare efect și audiență, trecând din

pridvor în incinta însăși a literaturii". (5) Amintind de Dosoftei și Cantemir, Antim Ivireanul, cu „destin de profet”, domină scrisul românesc prin ineditul și remarcabila vibrație a *Didahiilor*, „controlate sever, retușate și sporite în efecte”. (6)

În *Cuvânt de învățătură asupra omului mort*, discursul cărturarului e conturat *in crescendo*, pornind de la o sugestivă alăturare substantivală, în registru antinomic (lacrimi, veselie, viață, adăpostire, mântuire, patimi, pământ, făgăduință, robie, petrecanie, ceată, îngeri), trecând prin cuvintele *Eclesiatului* despre superioritatea zilei morții față de ziua nașterii și invocând liniștea (*Se cuvine la moarte să ne bucurăm...*) nu lacrima, printr-o parabolă, cea a corăbierului. Astfel, numește moartea *adormire*, trecerea „din orașul lacrimilor la locul veseliei, din turbarea vieții la adăpostirea cea lină a mântuirii, din patimile Eghipetului în pământul cel fericit al făgăduinței, din robia lumii la mântuirea ceriului, din petrecaniia omenească în ceata fericitorilor îngeri”; urmând ca discursul să exprime plastic trecerea de la viață la adormire prin parabola corăbierului: „Că precum iaste mai norocit corăbiiariul acela, pre carele vântul cel tare îl aduce cu grabă la liniște, decât acela ce cu mare liniște, făr' de vânt călătorește, așa mai fericit iaste și cela ce, fără vreme, de moarte grabnică să mută la liniștea dumnezeestii fericiri.” (7)

Discursul are ca primă secvență enunțul concret – subiectul ce va fi detaliat (moartea ca adormire),

urmându-i secvența de mărturie culturală, citatul, înglobând sobrietatea documentară (*Eclesiastul*) și finalizând prin secvență de limbaj alegoric, emoțional (parabola corăbierului), acest fel de a pagina venind din ceea ce George Călinescu numea *sinceritățile încântătoare, exaltarea lirică, suavitatea* cărturarului ce trece firesc, cu îndemânare, de la planul material la cel alegoric. (8)

Aceste caracteristici ale limbajului literar, detașate de Călinescu în comentariul său critic, apar ca insistențe ale *Didahiilor*, unele până la sublimul metaforic. În *Cuvânt de învățătură la Duminica Floriilor*, predicând despre iertare și îndepărtarea de „fățarie”, Antim Ivireanul condamnă apetența pentru comorile pământești, îndemnându-și poporul sufletesc la comoara din „ceriu, unde nici moliile, nici rugina nu o strică și unde furii nu o sapă, nici o fură”. Marele ierarh intonează cuvântul în toate nuanțele sale, de la cele ale diatribei la cele lirice, de la cuvântul de apostrofare la cel cumpătat, al blândeții, știind și mărturisind că Mântuitorul nu a tămăduit prin frică și amenințare, ci prin cuvântul blând. Astfel, Antim Ivireanul își acomodează discursul la „mreața” cuvântului bun al Evangheliei, fără a renunța la privirile severe asupra „hiarei”. Acest registru polifonic dă ritm textului, ca și în cazul creării câmpurilor antitetice. Într-o diatribă, le atribuie, virulent, boierilor „mânia hiarelor”, „limba aspidei” și „gura șerpilor” prin care „toată ziua clevetim, batjocorim, ocărâm, înjurăm și ne pohtim unul altuia răul

și paguba”, contrapunând imaginea calmă a bătrânilor care „albiciunea zăpezii o țin în barbă”.

Didahiile instituie un cod al „înțelepțirii”, al împreunării cu „preacuratele taini ale Mântuitorului”, al îmbogățirii cu darul cel dumnezeiesc, prin primirea noianului milostivirii ca acoperământ, învingând păcatul și vrăjmășia lumii. Întotdeauna, *Didahiile* vor fi transmise ca *mreaja învățaturii* spre un auditoriu ales (*această cuvioasă și sufletească adunare*), care prin *voința inimii* caută îndreptare, ascultând *cele de folos*.

În *Cuvânt de învățatură la Duminica lăsatului sec de brânză*, Sfântul Antim preamărește învățătura creștină și cuvântul liturgic, precizând: *Căci pentru om nu iaste nici undiță, nici vreun feliu de mreajă ca învățătura cea împletită de cuvinte cu carele să vânează și să unește cu Dumnezeu și să fericește cu dânsul în veci. Această mreajă a învățaturii, puindu-să din dreapta și din stânga, iaste foarte de folos și pentru ceste de acum și pentru cele ce vor să fie.* Un asemenea cod moral presupune un anume cod lingvistic care să elucideze, să-i dea cursivitate subiectului.

În fața *luminătorilor*, predicatorul își stabilește locul umilinței, își mărturisește neputința, pendulând, dilematic, între a vorbi și a tăcea. *Cazania* la Sfinții Apostoli Petru și Pavel începe cu dilema „Să vorbesc (...) Să tac iar?” Sunt atât de vrednice faptele Apostolilor încât mintea omenească nu le înțelege, ele întrecând „la număr nisipul mării” și prin minunile lor „covârșesc” cuvântul. Numai că predicatorul trebuie să biruiască tocmai nepriceperea

minții, prăznuindu-i pe cei ce sunt soarele și luna, aducând lumii odihnitor acoperământ.

În *Cuvânt de învățatură la Sfinții și în tocma cu apostolii Împărați Costandin și Elena*, Antim Ivireanul, sub semnul dragostei mărturisite față de auditoriu, detaliază pe tema celor *trei numiri* dumnezeiești ale Împăratului Constantin, „de Dumnezeu încununat, mare împărat și în tocma cu apostolii”, cu „multă cucerie”, atent la efectul cuvintelor prin care să-i poată susține, prin oratoria-i sacră, Împăratului-Apostol slava și cinstea, semnificația faptului că spre deosebire de alți împărați aleși de oameni, Constantin a fost ales de glasul ceresc la „vrednicia împărăției” spre a fi „pururea biruitoriu și izbăvitoriu”. *„Drept aceia – detașează în incipitul Cuvântului de învățatură – întru cinstea lui am a zice, înaintea dragostei voastre puține cuvinte, nu cu obrăznicie, ci cu multă cucerie; nu cu vorbe ritoricești și alcătuite, ci cuvinte smerite...”* Tonul familial al incipitului, inițiind starea de receptivitate, devine tonul titular, cel al „cuceriei”, minunându-se de felul în care Împăratului, în luptă cu tiranul Maxentiu, rugându-se, i s-a arătat pe cer crucea luminoasă pe care erau scrise cuvintele *Prin acest semn vei învinge!* Pentru vrednicia lui, *părintele luminilor* i-a dat Sfântului Constantin harul de a fi „Împărat întâi al creștinilor, spre a-i îndrepta pe cei răzvrățiți și a păzi turma lui Hristos de lupii cei gânditori și cu praștia Duhului Sfânt să-i gonească și beserica lui Dumnezeu, ce era călcată și gema de supt tirani, să o rădice și să o veselească”. Antim

Ivireanul devine autorul unuia dintre cele mai expresive texte închinare Sfântului Constantin cel Mare, cel care și-a făcut steag ostășesc cu semnul Sfintei Cruci și astfel biruindu-l la Roma pe Maxentiu, la podul Milvius, în 312, dând libertate credinței în împărăția romanilor și trimițându-și mama la Ierusalim să descopere locurile sfinte din Evanghelii. Iscusitul ierarh și cărturar descoperă în biografia Împăratului acea energie emanată de ambivalența cuvânt-faptă, prin care la rândul său se definește. Un asemenea unghi de lectură susține actualitatea *Didahiilor*, la care făcea referire și George Călinescu, sintetizând: „*Didahiile rămân și azi vii.*”

Tematica *Didahiilor* acoperă eternul învățaturii creștine, adormirea Născătoarei de Dumnezeu, Duminica Vameșului, Duminica Floriilor, Sfântul Nicolae, nașterea lui Iisus, tipologia rugăciunii, spovedania ș.a.m.d., rămânând invincibile atitudinile, fermitatea, forța de exprimare, la care se adaugă previziunile ierarhului întru împlinirea legii dumnezeiești.

Respingând trivialitatea înjurăturii, se întreabă: *Ce neam înjură ca noi de lege, de cruce, de cuminecătură, de morți, de pomene, de lumânare, de mormânt, de suflet, de colivă, de prescuri, de spovedanie, de botez, de cununie și toate tainele sfintei biserici?* Substantivele definesc sfera sfințeniei, a liturgicului, cu valoarea stilistică a enumerării și a sinonimiei, aici mărci ale persuasiunii. Repertoriul lexical, cu predominarea substantivului, este bogat și subsumat ideii de claritate, de verosimil, de ingeniozitate a

frazării, în prezentarea unui timp și a unei lumi înfruntând răul ontologic, „tirania diavolului” sau chipul fiarei, haosul beznei, robia, pierzania, „apucăturile, strâmbătățile, ura, zavistiia și vrajba”. Această panoramă a deșertăciunilor este cuprinsă într-un limbaj virulent, al indignării, dar, pe de altă parte, și într-un limbaj „răbdător”, autorul fiind și drept-credinciosul care vrea, tocmai „împărțind din lamura cărților sfinte”, ca „veșmintele omului celui vechiu” să fie înlocuite cu ale omului *cel nou* „carele iaste întru sfinția și dreptatea adevărului”, spre „a mântui pre omul din mâinile vrăjmașului și a-l aduce la frumuseția cea dintâi și la vrednicia de la care au căzut”. Veacului sumbru și lumii chinuite de nevoi și rele, le contrapune, *captatio benevolentiae*, imaginea vindecătoare, de înălțare și echilibru, a lucrării dumnezeiești, prin „*împăratul împăraților Hristos*” care, se spune în textul-generic *Aceasta oam zis când m-am făcut Mitropolit*, „nu trimite ploae de foc spre îngrozirea lumii, nici pornește marea ca o oaste împotriva pământului, nici înarmează puterile stihțiilor împotriva necredinții, ci numai o supune cu blândețe și cu minuni și o trage spre dânsul cu faceri de bine și cu cuvinte cerești o preface să se mute de pre dânsa patimile cele sufletești ce să umflă ca o rană otrăvită”. Edificiul ideatic și afectiv al *Didahiilor*, cu remarcabila-i substanță stilistică, se întemeiază pe aceleași *cuvinte cerești*, izbăvitoare, care să atenueze *rana otrăvită* a lumii. De aceea, susțin exegeții, în *Didahii* cuvintele sunt „așa fel alese și așa fel rânduie că sunt înțelese”(9), ducând la

luminarea minții și luminarea sufletească, prin ceea ce numea înaltul ierarh și cărturar „deosibite cărți de suflet folositoare și mântuitoare”.

Pentru a capta mintea și sufletul, ierarhul apela, nu o dată, la adâncimi afectiv-poetice care creau starea de acalmie, exprimând, în același timp, grandoarea cerească, prin peisaje solare sau nocturne, impregnate în optimism sau taină. Întâlnim în rostirile ierarhului descrieri ale răsăritului de soare, care pe toate le înviază, făcându-se „pricină și mijlocitor a multor bunătăți, că întinzându-și razele luminează pământul și marea, gonește și risipește toată ceața și negura”. În acorduri de simfonie nocturnă surprinde intrarea în somn a cerului ostenit și a stelelor care nu mai au deschise „tâmpile lor cele de argint”. La fel, este des întâlnit procedeul juxtapunerii, dând discursului claritate și rigoare. În *Cuvânt de învățătură la nașterea Domnului nostru Iisus Hristos*, detaliind pe ideea firii îngerești și a firii omenești, „alese și mai de cinste”, după chipul lui Dumnezeu, sintetizează: *Dumnezeu iaste nevăzut, îngerul iaste nevăzut și sufletul omului iaste nevăzut. Dumnezeu, iaste nemuritoriu, îngerul iaste nemuritoriu și sufletul omului iaste nemuritoriu. Dumnezeu are înțelegere și voe, îngerul are înțelegere și voe și sufletul omului are înțelegere și voe.* (10)

În alte texte, repetiția, enumerarea, juxtapunerea, sinonimia dau reverb învățăturilor consemnate ca veritabile sentințe. Invocând smerenia și cugetul creștinesc desăvârșit al Împăratului Constantin cel Mare, Antim

Ivireanul numește căile înălțării prin smerenie, un text avertisment, incluzând, ca atracție ideatică, sintagmele „liniștea mântuirii”, „ușa răbdării”, „calea smereniei”, „ceata sfinților”, „urmele lui Hristos”, nuclee în armonioase versete:

Nu iaste cu putință să ajungă neștine la liniștia mântuirii, de nu va trece întâi prin ușa răbdării.

Nu iaste cu putință să se sue în cereasca cetate a fericirii, de nu va intra prin calea smereniei.

Nu iaste cu putință să se înalțe în ceata sfinților, de nu să va smeri cu duhul aici, jos, în orașul celor pământești.

Nu iaste cu putință să împărătească împreună cu Hristos la ceriu, de nu va urma aici urmele lui Hristos cu crucea.

Nu iaste cu putință a rămânea cuiva nume vestit în lume, cu fapte rele și necuvioase. (11)

Discursul se încarcă în semnificații, într-o iscusită alternanță a vocilor mărturisitoare, bibliografice, biografice, confesive, alegorice, coexistând, apoi, în textul conclusiv: Oamenii blânzi, urmându-l pe Mântuitorul, *izvorul preînțelepciunii*, auzind „fieștecarele” glasul *Veniți după mine!* sau *Intră întru bucuria Domnului!*, nu cu „fulgerele săbiilor celor ascuțite, ci numai cu strălucirile unei vieți bune (...), ci numai fără de rane, fără de sânge, fără de vătămare (...) biruiesc iadul, sting înșelăciunea, izgonesc minciuna, întind numele lui Hristos și credința, cât iaste întins pământul și lumea”. (12)

Pe acest prag al decantărilor ideatice și afective, Părintele sufletesc, rugător către Dumnezeu, *cu osârdie și fără de lene, fără de fățarie și fără de viclesug*, se autodefineste propovăduitor al cuvântului adevărului, îndreptând obștea pe calea cea dreaptă, binecuvântând-o în fior de limpede rugăciune: *Mâna cea tare și puternică și brațul cel înalt al preainălțatului Dumnezeu să vă supue pre toți vrăjmașii cei văzuți și nevăzuți(...) să vă povățuiască la tot lucrul cel bun și de folos, spre plăcerea lui, ferindu-vă în toată vremea și în tot ceasul și în tot locul, de viclesugurile diiivolului să vă îngrădească cu sfinții îngerii săi și să vă înarmeze cu arma dreptății și să vă dăruiască pacea lui cea ce covârșăște toată mintea, ca să petreceți viața cinstit și curată, cu pace și cu sănătate; să păzească inimile voastre și gândurile voastre în Hristos Iisus, după cum zice Pavel, ca să faceți câte sânt adevărate, câte sânt cinstite, câte sânt drepte, câte sânt curate, câte sânt iubite, câte sânt cu nume șilăudate...* (13) Binecuvântarea obștei devine autoportretul ierarhului, în toate nuanțele de culoare ale iubirii, smereniei, cinstei, dreptății, adevărului, în registre pe care Nicolae Iorga le aprecia ca având *energie și farmec*, prin ele Antim Ivireanul urcând trepte către amvon „pentru a întări și mângâia în românește sufletul credincioșilor”. (14)

NOTE

1. Vezi Gabriel Ștrempel, *Cuvânt înainte* la Antim Ivireanul, *Opere*, Editura Minerva, București, 1997, p. V.

2. Editorul *Panopliei dogmatice*, tipărită la București în 1710 îl numește pe Antim „preaeruditul și de Dumnezeu alesul”; apud. *Op.cit.* Note 1, p. 439.
3. Eugen Negrici în *Antim, Logos și personalitate*, București, 1971, p. 6-7; 256-257; în opinia criticului *proba de popularitate* a textelor lui Antim Ivireanul o fac preoții de astăzi care copiază fraze întregi din *Didahii* în propriile predici.
4. A cunoscut filozofia greacă, mitologia și istoria greco-romană, citându-i pe Anaxagoras, Aristotel, Democrit, Anaximandru, Socrate, Hesiod.
5. Antim Ivireanul, *Didahii*, Postfață și bibliografie, Editura Minerva, 1983, p. 227-239.
6. *Idem, Ibidem*, Note 3.
7. Antim Ivireanul, *Opere*, Editura Minerva, 1997, p. 167.
8. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Fundațiilor Regale, 1941, p. 12-14.
9. N. Dobrescu, *Viața și faptele lui Antim Ivireanul*, București, 1910, p. 45-56; 59-65. A se vedea și aprecierile referitoare la *Evanghelia greco-română* tipărită la București în 1693; *Liturghii*, Târgoviște, 1713; *Capete de poruncă*, Târgoviște, 1714; *Ceaslovul*, Târgoviște, 1715 ș.a.m.d.
10. Antim Ivireanul, *Op. cit.*, v. Note 7, p. 107.
11. *Idem, Ibidem*, p. 102, *Cuvânt de învățătură la sfinții și în tocma cu apostolii Împărați Costandin și Elena*.
12. *Idem, Ibidem*, p. 5, *Aceasta o am zis când m-am făcut Mitropolit*.
13. *Idem, Ibidem*, p. 7-8.
14. Nicolae Iorga, *Literatura română în secolul al XVIII-lea*, 1688-1823, vol. 1, București, 1901, p. 430-433.